

КЎРФАЗ (ХАЛИЖ) АРАБ МАМЛАКАТЛАРИ АДАБИЁТИДА МАЪРИФИЙ БОСҚИЧНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

АХМЕДОВА ШАҲЛО

Филология фанлари номзоди, ТошДШИ

Аннотация. Мақолада Миср, Ливан, Сурия, баъзи Мағриб мамлакатларида адабий янгиланиш XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошланса, Халиж араб мамлакатларида бу жараён бир аср кеч, яъни XX асрнинг иккинчи ярмидан бошланиб, жуда қисқа муддатда ўрта асрларда шаклланган мумтоз адабиёт анъаналаридан янги типдаги замонавий адабиётга ўтилгани тадқиқ этилган.

Таянч сўз ва иборалар: Кўрфаз (Халиж) араб мамлакатлари, маърифатпарварлик, реализм, публицистика, романтизм, танқидий реализм.

Аннотация. Статья посвящена процессу перехода к современной литературе нового типа в странах Персидского Залива. Автор исследовал причины того, что, если в Египте, Ливане, Сирии и некоторых странах Магриба литературное обновление началось во второй половине XIX века, то в странах Персидского Залива этот процесс начался на столетие позже, то есть во второй половине XX века: за очень краткий период произошёл переход от средневековых традиций классической литературы к современной литературе нового типа.

Опорные слова и выражения: Арабские страны Залива (Халидж), просвещение, реализм, романтика, критический реализм.

Abstract. The article is devoted to the process of transition to a new type of modern literature in the countries of the Persian Gulf. The author investigated the reasons of why in Egypt, Lebanon, Syria and some Maghreb countries literary renewal began in the second half of the XIX century, then in the countries of the Gulf of Persia, this process began a century later, that is, in the second half of the twentieth century: for a very short period there was a transition from medieval traditions of classical literature to a new type of modern literature.

Keywords and expressions: Gulf Arab countries, enlightenment, realism, romanticism, critical realism.

XIX аср ўртасидан бошлаб араб бадий адабиёти мумтоз мусулмон ўрта аср даврида шаклланган анъаналаридан аста-секин воз кечиб, ўзгариб бораётган сиёсий-ижтимоий воқеликни тасвир этишга янги бадий услублар ва ифодавий-тасвирий воситалар излай бошладди. Жумладан, ғарб адабиёти тажрибасига муурожаат қиларди. Бу адабий янгиланиш жараёни биринчилардан бўлиб Миср, Лубнон Сурия, Ироқ ва Тунисда бошланди, сўнгра XX асрнинг иккинчи ярмида бошқа араб мамлакатлари ҳам кириб келади.

Миср, Ливан, Сурия, Ироқ ҳамда Шимолӣ Африка араб мамлакатлари янги адабиёти шу давр ичида маърифатпарварлик адабиётидан бошлаб реализм, модернизм ва постмодернизм каби ғоявий-бадий йўналишлар кесимида бир нечта босқични босиб ўтди. Араб адабиётида бу йўл ғарб адабиётига

нисбатан қисқароқ муддатни эгаллади ва ўз пайтида олдин Н. И. Конрад¹, кейин Г. Д. Гачев² илгари сурган “жадал ривожланиш” назариясининг амалдаги ифодаси бўлди. Аммо Миср, Ливан, Сурия ва Ироқ адабиётининг XIX-XX асрда жадаллашган ривожланиш жараёнини араб оламининг бошқа минтақаларига нисбатан текис-тенг деб номлаш мумкин. Айнан бир-бирини алмаштирган ва устун келган адабий йўналишларга деярли вақт давомийлигини кўриш имконияти бўлиб “янги” адабий ҳодисаларни “эски” ҳодисалардан ажратиш мумкин. Бу араб мамлакатларининг янги адабиёти ривожини нисбатан жадаллашган бўлса-да, аммо уларда янги босқич-

¹ Конрад Н.И. Японская литература. – М., 1974. – С. 565.

² Гачев Г.Д. Ускоренное развитие литературы (на материале болгарской литературы первой половины XIX в.). – М., 1964. – С. 312.

ларнинг аниқ намоён бўлиши, мазкур мамлакатларда салмоқли интеллектуал салоҳиятнинг аввалдан борлиги ва муайян ижтимоий-иқтисодий шароитда, жумладан, матбуот ва ахборот воситаларининг жадал ривожланиши билан салмоқли самара бериши билан шартланади.

Аммо Форс кўрфази араб мамлакатларидаги (Кувайт, Баҳрайн, Қатар, Ўмон, Бирлашган Араб Амирлиги) янги турдаги адабиёт ривожланишига келсак, у бизда тамоман ўзгача тасаввур уйғотади. Бу адабиёт энг янги даврда мазкур мамлакатларнинг ижтимоий тарихий ривожини билан чамбарчас боғланиб, ажабланарли, кўп жиҳатдан бетакрор жараёни акс этади.

Агар Миср, Ливан, Сурия ва баъзи Мағриб (яъни Жазоир, Тунис, Марокаш) мамлакатларида адабий янгиладиш XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошланса, Форс кўрфази араб мамлакатлари (Халиж)да бу жараён бир аср кеч, яъни XX асрнинг иккинчи ярмидан бошланиб, жуда қисқа муддатда янги типдаги замонавий адабиётга ўтибди.

Натижада XXI асрга бориб кеч ривожланган Халиж араб адабиёти олдин ривожланган араб адабиётларининг тараққиёт йўлига ўхшаш, аммо жуда қисқа муддат туфайли ўз хусусиятлари билан фарқ қиладиган йўлдан ўтди.

Албатта, Форс кўрфазида жойлашган Кувайт, Баҳрайн, Қатар, Ўмон, Бирлашган Араб Амирлиги мамлакатларининг ¹ янги типдаги замонавий адабиётга жадал ўтиши, “сақраб ўтиш” кўринишида бўлиб, мураккаб ва зиддиятли тус олди.

Бунинг сабабларини ушбу Халиж (Кўрфаз) араб мамлакатларининг ўзига хос, ҳатто беназир, ўхшаш ижтимоий-тарихий тараққиёт йўлидан ўтганидан билсак бўлади. XX асрнинг биринчи ўн йилликларида ўрта асрларга хос қолоқ ҳаёт тарзида яшаган бу мамлакатлар XX аср-

нинг иккинчи ярмида минтақада нефть топилиши билан жуда кескин сиёсий-иқтисодий, ижтимоий-маданий ўзгаришларни бошидан ўтказди. Адабий янгиладиш биринчи бўлиб рўй берган Миср, Сурия, Ливан каби мамлакатларда бундай бурилишлар кузатилмаган эди.

Шундай қилиб, Кувайт ва Баҳрайнда адабий янгиладиш араб “нефть пуллари” давригача умумий ижтимоий, иқтисодий ва маданий қолоқлик, ахборот воситалари ривожланмаган бир пайтда бошланди. Ушбу шароитда адиблар нафақат маърифатни етказиш ва юксак ахлоқий қадриятларни ташвиқот қилиш, балки жамиятда маънавий раҳнамолар бўлиш ролини англадилар ва шу тамойилларга асосландилар. Бу даврда ижтимоий тараққиёт томон йўналишга бошқа воситанинг ўзи ҳам йўқ эди. Янгиладиш тарафдорлари бўлган адиблар олдин катта даражада Миср, Ливан ва Суриянинг янги адабиётининг маърифий меросига асосан таяндилар. Бу маданий ривожланган мамлакатларда эса жамиятларнинг маънавий талабларига жавоб берувчи танқидий реализмда ёзган эди. Реализм вакиллари тажрибасига Халиж адиблари кечроқ ёндашдилар.

Шунинг билан бирга Халиж араб мамлакатларида жойлашган мамлакатларнинг ўзида ҳам адабиётларнинг жадаллашган ривожини бир йўсинда кетмади. Кувайт, Баҳрайн замонавий адабиётнинг шаклланиши XX аср 40–50-йилларидан бошланган бўлса, Қатар, Ўмон, Бирлашган Араб Амирликларида адабиётнинг янгиладиш жараёни кечроқ, яъни XX аср 70-йилларидан бошланди. Лекин XXI асрга келиб янги ахборот воситалари ва нашр фаоллиги ҳамда араб мамлакатлари ва жаҳон адабиёти тажрибалари билан танишиш орқали бошқа араб мамлакатларига тез суръатда етиб олиш харақати бошлангани кузатилди.

Агар Халиж араб мамлакатлари адабиётларининг ривожланиш хусусиятларига тўхталадиган бўлсак, улар Ғарб адабиётидан эмас, балки аввало Миср, Сурия, Ливан адабиётларидан таъсирландилар, намуна олдилар, ўргандилар. Адабий араб тили бирлиги ўша адабиётлар билан танишиш, ғоялари ва бадииятига ёндашиш ва ўзлаштириш жараёнини тезлатиб, ўз миллий адабиётига мослаштириш имкониятла-

¹ Мазкур араб мамлакатлари Арабистон ярим оролида жойлашган бўлиб, соҳиллари Форс кўрфазидан чиқади. Шунинг учун мазкур давлатларни Форс кўрфази атрофида жойлашган араб мамлакатлари деб номлашади, лекин араблар бу номни тан олмасдан, “ал-Халиж (Кўрфаз)” мамлакатлари деб аташади. Биз ҳам тадқиқотимиз давомида “Ал-Халиж” араб мамлакатлари деб номланишини маъқул кўрдик.

рини кенгайтирди. Яна бир ўзига хос жихати шундаки, Халиж адиблари ўрта аср адабий анъанавий жанрларни янги типдаги замонавий адабиётга мослаштириш жараёнидан ўтмадилар ёки даставвал янги баёнчилик услубини яратиш борасида катта изланишлар олиб бормадилар. Уларнинг олдида Миср ёки Сурия адабиётининг бу борадаги 100 йиллик янги араб адабиётини яратиш тажрибаси бор эди. Адабий дидларни шаклланишида Миср, Ливан, Сурия ва бошқа араб олами қисмларидан кўп миқдорда келадиган нашр маҳсулотлари, жумладан бадиий-танқидий асарлар катта роль ўйнади.

Дастлаб XX аср 40-50-йилларидан анча оғир ижтимоий-иқтисодий муҳитда яшаган Кувайт, Баҳрайн адиблари кўпроқ Миср, Сурия, Ливан маърифатпарварларининг ғояларига ёндашдилар, чунки улар мамлакатларнинг ривожланиши учун ўз вазифасини аҳолини жаҳолат олаmidан олиб чиқиб, билим, маърифат орқали, тафаккурини ва ахлоқий қарашларини юксаклаштиришда, тараққий ислохотларда кўрар эдилар.

1961 йилга қадар Британиянинг протекторати бўлиб қолган Кувайтда маърифий ҳаракатнинг бошланиши деб, XX йиллар биринчи ярмида диний йўналишдаги маҳаллий мулла ўқитадиган куттаблар ўрнига кўп фанлар ўқитиладиган замонавий мактаблар, аҳолини мумтоз араб адабиётидан баҳраманд қилишда улкан рольни ўйнаган адабий клубларнинг ва биринчи миллий кутубхонанинг очилишини ҳисоблаш мумкин. Адабий янгиланиш заруриятининг ғоялари эса, илк бор 1928 йилда машҳур кувайтлик диний маърифатпарвар арбоб Абдулазиз Рашид томонидан асосланган “ал-Кувайт” журналининг нашрларида пайдо бўлди. Айнан шу журналда 1929 йилда кувайтлик муаллиф Холид Фаражнинг “Мунира” номли биринчи ҳиссий-маърифий ҳикояси нашр этилди. Бу асар жаҳолат, бидъатлар ва аёллар тенгсизлигини танқидга олган эди. Шундан кейин анча узилиш рўй бериб, замонавий Кувайт адабиётининг вужудга келишида матбуотнинг роли катта бўлди. Жумладан, 40-йиллар охири 50-йиллар бошида, “ал-Баъса” (Кувайт талабалари томонидан Қохирада 1946 йилдан бошлаб нашр этилган) ва “ал-Козима” (1948 йил-

дан бошлаб) журналларининг фаолияти адабиёт ҳаракати билан боғлиқдир. Бу журналларда Кувайт ҳикоя жанрининг асосчилари бўлган Фодил Халаф ва Фаҳд Дувайри кабилар ўзларининг биринчи ҳикояларини нашр этган. Бу муаллифлар ва ўша даврдаги бошқа кувайт муаллифларининг маърифатпарвар ҳикоялари ижтимоий ахлоқни яхшилаш вазифасига хизмат қилган бўлиб, ўша даврда мамлакат эҳтиёжманд бўлган маданий ва техник ислохотларни тарғиб қилган, баъзида сентиментал ёндашган тарзда асосийси фаластин халқининг фожеаси бўлган умумараб муаммоларини ҳам ёритганлар¹.

40-йилларда адабий янгиланиш Баҳрайнда ҳам бошланди, ўша даврда Баҳрайн Британия протекторати эди. “Ал-Баҳрайн” рўзномаси (1939 йилдан 1944 йилгача нашр этилган), кейин эса бошқа маҳаллий газеталар ҳам 40–50-йилларда ўз саҳифаларида Маҳмуд Юсуф, Аҳмад Салмон Камол, Али Саййор каби маҳаллий муаллифларнинг панд-насихат ҳамда ҳиссиётга берилган сентиментал асарларини нашр этдилар. Уларни миллий ҳикояни яратишга бўлган биринчи ҳаракатлар деб ҳисоблаш мумкин. Мазкур асарларнинг мавзуси эрта никоҳ муаммоси, эр-хотин муносабати, спиртли ичимликларни истеъмол қилиш, турли қимор ўйинлар ўйнаш кабиларни қоралаш ҳамда қашшоқ ва камбағалларга яхши муносабатда бўлишга даъватлар эди.

Нефтни ишлаб чиқариш натижасида “нефть пулларининг” ёғилиши Халиж араб мамлакатлари ҳаётини бутунлай ўзгартириб юборди. Аҳолининг моддий аҳволи кескин ошди, мамлакатга ёпирилиб келган энг илғор техника воситалари орқали бутун дунё тамаддуни билан танишиш имкониятлари кенгайди. Тезкорликда турли адабиётлар билан танишув ва таъсирланиш натижасида мазкур мамлакатлар адабиётини маърифатпарварлик адабиётидан реализм ва бир пайтда то модернистик адабиётгача бир нечта йўналишларнинг қоришуви кузатилди. Агар Миср, Сурия, Лубнон адабиётида бир йўналишнинг шаклланиши ва ривожланишига

¹ Қаранг: За дюнами. Анталогия современной саудовской литературы. – М., 2009. – С. 533.

бир неча ўн йилликлар талаб қилинган бўлса, Кувайт, Баҳрайн ва бошқа Халиж мамлакатлари адабиётларида бир йўналиш маромига етиб охиригача шаклланимасдан иккинчи йўналиш билан алмашиб кетиш вазиятлари рўй берди.

Бирлашган Араб Амирлиги, Қатар ва Ўмонда, уларда адабий янгилишнинг биринчи белгилари анча кеч 70-йиллар бошида пайдо бўлди. Буларнинг барчаси нефть билан боғлиқ бўлган ижтимоий фаровонликни кескин ўсиши натижасида кечди. Нефть савдосидан келган улкан даромадлар мазкур мамлакат аҳолиси ҳаёти даражасининг кескин кўтарилишини таъминлаб берди. Ижтимоий таъминлов тизимини жадаллаштирилган ривож таълим, радио, телевидение ва матбуотнинг таракқиётида ҳам имкониятлар туғдирди.

Мазкур мамлакатларда янги турдаги адабиётнинг вужудга келиши эришилган моддий фаровонлик туфайли вужудга келган жамиятнинг маънавий-ахлоқий сўровларига жавоб эди, дейиш ҳам мумкин. Булар барчаси кўп жиҳатдан араб ва умумдунёвий маданият ва адабиёт масалаларига бағишланган журналларнинг пайдо бўлиши билан рағбатлантирилди, булар қаторига Бирлашган Араб Амирликларида – “Байан ал-кутуб”, “Шуъун адабийя” ва “Дирасат”, Қатарда – “ал-Уруба” ва “ад-Доха”, Ўмонда – “ал-Ғадир” ва “Низва” ойномалари эди. Булар ва бошқа даврий нашрлар янги турдаги адабиётнинг барқарор ривожини таъминлаб берди, бу адабиёт Бирлашган Араб Амирликлари ва Қатарда 70-йиллардан, Ўмонда 80-йиллардан кескин ривожлана бошлади.

Мазкур мамлакатларнинг замонавий адабиётида фақатгина илк ва жуда кам сонли асарларни маърифат йўналишининг характерли намуналари деб ҳисоблаш мумкин. Ўмон адабиётида бу машҳур маскатлик маърифатпарвар Абуллоҳ Таъининг панд-насиҳат ҳикоялари ҳамда унинг мамлакат тарихи ҳақидаги иккита қиссаси: “Джабал ал-Ахдар фаришталари” (1963) ва “Қатта елкан” (1971 йил, 1981 йилда нашр этилган)¹. Бирлашган Араб Амирликла-

рида бу Рашид Абдуллоҳнинг “Шаханда” (1974) қиссасидир, у Жўржи Зайдон асарлари руҳида ёзилган бўлиб, нефтдан олдинги даврда Халиж мамлакатлари учун хос бўлган жамиятнинг қатламлашувига қарши қаратилган севги-саргузашт сюжетининг панд-насиҳат билан уйғунлашувидир². Қатарда бу Далал Халифанинг “Инсон ва кўл ҳақидаги афсоналар” (1993) ҳикоясидир, бу ҳикоя масал шаклида ёзилган бўлиб, сиёсий яккахоқимликни қоралайди. Ёзувчининг синглиси бўлган Шиъа Халифанинг “Ҳақиқатга йўл” (1993) ҳикояси исломнинг анъанавий қадриятларини тарғиб қилади³.

XIX-XX аср бошидаги араб маърифатпарварлари анъанавий жанрлардан мақома, рихла, солнома, қасида жанрлар шаклига янги мазмун бердилар. Халиж ёзувчилари эса тўппа-тўғри ҳикоя жанрига мурожаат қилиб, дастлаб панд-насиҳат билан суғорилган содда сюжетли асарлар ёздилар.

Умуман олганда, Халиж араб мамлакатларидаги маърифатпарварлик адабий жараён Миср, Лубнон ва Суриядаги маърифатпарварлик адабиёти ривожига нисбатан анча сууст ва ўзига хослиги билан кечди. Кейин унга романтизм унсурлари аралашди, чунки минтақада бошланган иқтисодий-молиявий ва қурилиш жўнбуш-ликлари адибларда тинч анъанавий ҳаётни кўмсаш кайфиятини ҳам кўзғатди. Маданияти ривожланган Миср, Ливан ва Сурия адабиётларида аллақачон 50-йилларга бориб етакчи ғоявий-бадиий йўналишга айланган танқидий реализм устун келган бир пайтда Халиж адабиётида ижтимоий реализмнинг куртаклари энди сезилмоқда эди. Индивиднинг ҳаётий муаммоларининг ижтимоий таҳлил қилишга ва бунга мувофиқ тарзда ҳаётий муҳитни ижтимоий-сиёсий қайта қуришга бўлган интилиши, деярли ўрта аср анъаналаридан энди силжиган, ўз ижодий йўлини бошлаган Халиж адиблари асарларида ҳали сезиларли даражада тарқалмаган эди. Инсон ҳаётини яхшилаш имкониятини

¹ Michalak-Pikulska B. Modern poetry and prose of Oman. 1970–2000. – Krakov, 2002. – P. 160–163.

² Кирпиченко В.Н. О некоторых аспектах обращения к наследию в египетской литературе // Проблемы арабской литературы. Памяти академика И.Ю. Крачковского. – М., 1987. – С. 164–167.

³ Ас Салех Н. Аль-муғамара ас-с- санийя: дирасат фир-ривайа аль-арабийя. – Дамаск, 1999. – С. 37–45.

улар кўп жихатдан, мамлакатни маданий янги-ланишида, инсонларнинг тарбия ва таълими сифатини яхшилашда, шахснинг ахлоқий жи-хатдан такомиллашувида кўрар эдилар, яъни бу XIX асрнинг охиригى ўттиз йиллигидаги Мисрда-ги Жамолиддин Афғоний, Муҳаммад Абдо, Аб-дурахим Кавокибий ва Ливан маърифатпарварла-ридан Йазижий ва Бўстоний сулолаларига мансуб ёзувчиларнинг нуктаи назарига ўхшаш эди. Лекин Халиж мамлакатларида бу йирик сиймоларга ўхшаш буюк маърифатпарварлар етилмади.

Халиж мамлакати учун маданий тикла-нишнинг йўналиши сифатида араб мамла-катлари Миср, Лубнон ва Сурия хизмат қил-ди. Халиж вакиллари учун бу мамлакатларга ташриф буюриш мисрликларни Европага ташриф қилгандек тассуротларни қолдирди. Тўғри, нефть туфайли бойиган Халиж араб мамлакатларида ёшлар Ғарбга таҳсил олиш учун юборила бошлади, лекин Ғарб мада-нияти ва адабиёти билан халижликлар, дас-таввал Миср ва бошқа Машриқ матуботи ва нашрлари орқали танишдилар. Ундан таш-қари, ватанига қайтаётган ғарб олий муас-сасалари битирувчилари билан биргаликда кириб келаётган ғарб маданияти аксарият ҳолда маҳаллий муаллифлар учун тақлид учун намуна эмас, балки ахлоқнинг бузилиш ман-басига айланди, бу эса ўз ифодасини асар-ларда ҳам топди, масалан, баҳрайнлик Шиъа Халифанинг “Ҳақиқатга йўл”, ўмонлик Суъуд ал-Музаффарнинг “Қум ва муз” (1988) ва “Эркак ва аёл” (1999) романлари¹.

Ўз даврида Миср, Ливан ва Суриянинг маърифат адабиётида етакчи жанр бўлган тарихий роман ҳам дастлаб Халиж адабиётида ривожланмади. Бунинг бир нечта сабаблари бор. Улардан биринчиси араб китобхонини араб дунёсининг ўрта аср тарихи билан тани-шуви ливанлик Салим Бўстоний, Жамил Му-даввар, Жўржи Зайдон, Ёқуб Сарруфа ва кейинроқ 30-40-йилларда суриялик Маъруф Арнаут, мисрлик Муҳаммад Абухадид, Али Жарим, Муҳаммад Арйон, Али Бақосир асарлари туфайли бўлганлигидадир. Ўрта аср

араб тарихи масалаларида аксарият чуқур билимга эга бўлмаган Халиж адиблари бу ёзилганларга яна бир нарса қўшиши эҳтимол-дан ҳоли эди, ҳар ҳолда улар ижодининг маърифий даражасида. Иккинчи сабаб, аҳа-миятлироқ бўлиб, араб дунёсидаги сиёсий ва мафкуравий вазиятни ўзгариши билан боғлиқ-дир. Христианликка мансуб бўлган Бўстоний, Мудаввар ва Зайдон каби араб маърифатпар-варлари араб ерлари усмоний империяси тар-кибига кирган пайтда ижод қилганлар ва истибдод усмоний ҳокимиятини қабул қилма-ган ҳолда улар, у ёки бу даражада барча араб-ларни бирлаштириш ва мустақилликка эришиш ғоялари тарафдорлари бўлганлар ва умумараб миллий озодлик мафкурасини диний тафовут-дан юқори қўйганлар. Бу ғоялар эса умумараб ўрта аср тарихига мурожаат этишга туртки бўлган. Биринчи жаҳон урушдан кейинги Миср, Ливан ва Сурияда ёзувчиларни араб миллати ўтмиш меросга кўп жихатдан ёндаши-ши миллий ғоянинг ривожини билан боғлиқ эди, кейин бу ғоя Европа мустамлакасига қара-тилди. Урушдан кейин турк ҳукмронлигидан озод бўлган ва нисбатан ўзини-ўзи бошқаришга эга бўлган маъмурий-худудий бирликлар мақо-мига етишган Халиж давлатларида эса, бу пайтгача унча тарқалмаган ва оммавий тус олмаган умумарабий ғояси маҳаллий характер-даги давлатчилик ғоясига ўрнини бўшатди. Бу эса умумараб тарихидан кўра, маҳаллий тарих-га бўлган қизиқишнинг пайдо бўлишига кўмак-лашди. Ўша даврда маҳаллий тарих кам ўрга-нилган эди, ёзувчидан жуда катта тадқиқий сайъ-ҳаракатни талаб қилган эди. Шу сабабли, Халиж араб мамлакатларида маърифий харак-тердаги адабиёт устуворлик қилган босқичида биз тарихга бағишланган катта жанрларга жуда кам дуч келамиз. Халиж араб халқлари ада-биёти ривожининг кейинги босқичларида ҳам тарихий роман кенг тарқалган жанрга айлан-майди, фақат XXI асрдан бошлаб кувайтлик ёзувчи Исмоил Фаҳд Исмоилнинг бир неча асари нашр этилди. Масалан, XX аср 20-40-йилларда Миср адабиёти тамсир ҳаракати ўз ифодасини топди ва Тауфиқ Ҳакимнинг (“Рух-нинг қайтиши”) ва Нажиб Маҳфузнинг даст-лабки тарихий романларида пайдо бўлди.

¹ Michalak-Pikulska B. Modern poetry and prose of Oman. 1970–2000. – Krakov, 2002. – P. 176–187.

Уларда мисрликлар келиб чиқиши фиравнлар даврига бориб тақалар эди. Мазкур Халиж араб мамлакатларининг аксарияти Миср, Сурия ва Лубнон муаллифлари тасвирлаган, араб мусулмон тамаддуни тарихидан ташқари бошқа “буюк” тарихга эга эмас эдилар.

Халиж араб мамлакатлари адабиётида маърифатпарварлик босқичи фақатгина кенг тарқалган ижтимоий-маиший ҳикоя ва кам миқдорда панд-насихат характеридаги ижтимоий-маиший романни вужудга келтирди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Халиж адабиётида маърифатпарварлик бос-

қичи бадиий жиҳатдан “аралаш”, вақт жиҳатидан “қисқартирилган” ва мавзу жиҳатидан бир томонлама ривожланмаган бўлиб қолди. Қиссаларнинг панд-насихатга хос бўлган маърифий услуби эса, Халиж муаллифлари асарларида анча давр сакланди. Масалан, Қувайт ва Баҳрайнда танкидий реализм унсурлари 60-70-йиллардан кучга кирган бўлсада, Катар, Ўмон ва Бирлашган Араб Амирлигида сўнгги босқичларда ҳам ўзига хос маърифатпарварлик услубда ёзилган асарлар ҳам бор эди.

НАВОИЙ “ХАМСА”СИДА ИСКАНДАР ОБРАЗИ

ТЎХЛИЕВ БОҚИЖОН

Филология фанлари доктори, профессор

ЙЎЛДОШЕВА ШОИРА

Магистрант, ТошДШИ

Аннотация. Искандар қадим тарихнинг буюк саркардаси ва фотиҳларидан бири. Шу боисдан ҳам кўпгина турли халқлар адабиётида у билан боғлиқ асарлар мавжуд. Ушбу мақолада шарқ халқлари афсона ва ривоятларининг бош образи Искандарнинг Навоий ижодидаги талқини таҳлилга тортилган.

Таянч сўз ва иборалар: адабий анъана, Искандар образи, Низомий, Садди Искандарий, Алишер Навоий.

Аннотация. Александр – один из великих полководцев и великих деятелей древней истории. Поэтому в литературе разных народов много произведений, связанных с ним. В этой статье анализируется главный образ мифов и легенд восточных народов – Александр в интерпретации Навои.

Опорные слова и выражения: литературная традиция, образ Искандера, Низами, Стена/Вал Искандера, Алишер Навои.

Abstract. Alexander is one of the great colonel and great conquerer figures of ancient history. Therefore, there are many related works in literature of different nations regarded on him. This article analyzes Alexander's interpretation of Navoi, the main characteristic of the myths and legends of the Oriental people.

Keywords and expressions: literary tradition, personage of Iskander, Nizami, Saddi Iskandari.

Искандар буюк саркарда сифатида дунёнинг кўп ерларига юришлар қилади ва борган барча жойларни ўз тасарруфига ўтказди. Шунинг учун ҳам, бу шахс ҳақида турли халқлар адабиётида гоҳ ижобий, гоҳ салбий руҳдаги маълумотлар учрайди. Ўзгариб бораётган жиҳати шундаки, бу образ шарқ халқлари адабиётининг энг кўзга кўринган ва йирик анъаналарида акс эттирилиши шарти пайдо бўлди. Яъни, хамса дostonларининг бири албатта Искандар ҳақида бўлиши лозим.

Умуман олганда, Ғарб адабиётида ҳам мазкур образ учрайди. Шарқ халқларида бу қаҳрамон Қуръонда ҳам зикр қилинган бўлиб, тадқиқотлар натижасида Искандар ҳақидаги ривоятлар исломдан аввал ҳам мавжудлиги маълум бўлади. Кейинчалик бу мавзу Фирдавсийнинг “Шоҳнома”сида ўз аксини топди. Ундан сўнг, Низомий Ганжавий у ҳақда махсус “Искандарнома” деган дoston ёзади. Бу мавзу Хусрав Дехлавийда “Ойинайи Искандарий”, Абдурахмон Жомийда “Хирадномайи Искандарий”